

De Spinoza!

is een uitgave van de Vereniging
van filosofiedocenten in het
voortgezet onderwijs

September 2019, jaargang 21, nr. 1

Met:

**Lesidee Uitgelicht:
Sluier van onwetendheid**

**Filmrecensie:
ethisch dilemma in *The Reader***

**In waarheid leven in de klas:
over Jan Patočka**

September 2019, jrg 21, nr. 1

Redactie:

Redactie: Chester Vacquier, Jesje
De Schepper, Niels Hexspoor,
Olle Spoelstra

Met bijdragen van:

Ine Raangs
Sophie Soldaat
Sara Huitema
Martin Struik
Dennis de Gruijter
Eva Pallandt

Inhoudsopgave

Van de voorzitter	3
De Jonge Denkers	5
Lesidee Uitgelicht: sluiert van onwetendheid	7
Kennis maken met	9
Festival: Agora	13
Filmrecensie: ethisch dilemma in The Reader	15
In waarheid leven in de klas	16
Boekrecensie '66 boeken'	18
Het krijtje	19
Beste Baruch....	20
Agenda	22

Van de voorzitter

Beste leden,

Het is enige tijd geleden dat ik voor het laatst een bericht van de voorzitter voor Spinoza! schreef, dus het doet me deugd dat nu te kunnen doen. De nieuwe redactie met Niels Hexspoor, Jesje De Schepper en Olle Spoelstra heeft onder aanvoering van Chester Vacquier dit nieuwe nummer doen verschijnen. Hopelijk de eerste van vele onder jullie redactie. Op deze plaats dan ook grote dank voor het werk van de uittredende redactieleden (Martin Struik, Eva Pallandt, Dyane Til en Sake van der Wall) de afgelopen jaren. Spinoza! is en blijft naast de website en mailing een belangrijk en waardevol medium om elkaar op de hoogte te houden van ontwikkelingen in het filosofie-onderwijs. Dus heel fijn dat er weer een nieuw nummer is!

Niet alleen de redactie van de Spinoza! is vernieuwd. Dat geldt ook voor het VF-VO-bestuur. Floor Rombout en Sake van der Wall hebben aan het einde van hun tweejaarlijkse termijn als bestuurslid besloten zich niet herkiesbaar te stellen voor een nieuwe termijn. Op de ALV van

11 april zijn daarom Chester Vacquier en Stijn Ockeloën verkozen als nieuw bestuurslid. Nienke van Dijken en ondergetekende zijn herkozen. Sjimmie Lensen completeert het bestuur als secretaris. Ik ben blij dat we met Chester en Stijn als bestuur door kunnen met de activiteiten die we de afgelopen jaren ontplooid hebben. Ze hebben beide voortvarend hun portefeuilles opgepakt. Chester trekt vanuit het bestuur niet alleen de Spinoza!, maar ook de Jonge Denkers. Stijn heeft de portefeuille Onderwijs overgenomen van Floor en zal zich van daaruit hoofdzakelijk bezighouden met Curriculum.nu, het handboek vakdidactiek en de boek bij het nieuwe eindexamenonderwerp voor de havo: democratie. Floor en Sake hebben de afgelopen jaren veel betekend voor de vereniging. Daarvoor grote dank, ook op deze plek. We kunnen gelukkig een beroep op ze blijven doen, zo hebben beide aangegeven, maar dan wel wat meer op de achtergrond.

2019-2020 wordt het eerste jaar van het eindexamenonderwerp 'Het goede leven en de vrije markt'. Voor ons als filosofie-

docenten wacht dus een grote opgave om onze leerlingen voldoende voor te bereiden op het komende examen. In dit kader wil ik jullie alvast wijzen op de tweejaarlijkse VFVO-conferentie rond het nieuwe thema op 25 januari 2020 bij de ISVW in Leusden. Hélène Vlessing, Kirsten Pols en Don Kwast zullen als organisatoren een boeiend aanbod verzorgen. Nadere informatie hierover volgt.

Met de afsluiting van de examenjaren rond Scepticisme hebben we afgelopen examenperiode ervaring opgedaan met het forum van de vernieuwde website. Op veler verzoek heeft de discussie niet langer plaatsgevonden via een besloten Facebookgroep, maar op de site. Dank voor de suggesties die we van verschillende van jullie ontvangen hebben om het forum volgend jaar nog beter en gebruiksvriendelijker te laten functioneren!

Een van de belangrijkste zaken waar het bestuur zich het afgelopen jaar mee bezig heeft gehouden is Curriculum.nu. In een aantal fasen hebben de ontwikkelteams

van Curriculum.nu vormgegeven aan producten die als basis moeten dienen voor een nieuwe curriculum voor het Primaire Onderwijs en de onderbouw van het Voortgezet Onderwijs. De VFVO heeft deelgenomen aan feedbacksessies met de ontwikkelteams Mens & Maatschappij, Burgerschap en Mens & Natuur. Ook is er schriftelijke feedback gegeven aan de ontwikkelteams, mede met behulp van een aantal betrokken leden. Of de opbrengsten van Curriculum.nu overgenomen zullen worden, is nu aan de Tweede Kamer. De bevindingen van ons als bestuur lopen uiteen. Waar we erg blij mee zijn is dat filosofische inhoud en vaardigheden voor het eerst onderdeel is van een curriculum voor PO en VO. Wel ontbreekt het wat ons betreft op het moment van dit schrijven nog aan samenhang binnen en tussen de producten en vinden we dat er door de ontwikkelteams Mens en Maatschappij en Mens en Natuur te weinig is gedaan met onze feedback. Er moet nog een flinke slag gemaakt worden in het aanbrengen van samenhang en terugdringen van overladenheid. Of dit ook is gelukt, zal dit najaar moeten blijken.

Traditiegetrouw is de laatste vrijdag van september de VFVO-studiedag. Deze staat op 27 september a.s. in het teken van filosofische gesprekstechnieken in de klas. Hopelijk levert de dag wederom veel praktische informatie om mee aan de slag te kunnen in je lessen. Dus meld je aan!

Ik wens jullie allen namens het bestuur een goed nieuw schooljaar toe!

Harm Tiggelaar
voorzitter@vfvo.nl

De Jonge Denkers

De Jonge Denkers 2018-2019

Bezwijken we onder een prestatie maatschappij? Wil de mens zijn imperfectie niet onderkennen? Of moeten we juist onze gebreken vieren?

De zeven nieuwe Jonge Denkers des Vaderlands buigen zich over deze vragen in hun artikelen. Faye Driebergen (Hagnum), Franka de Bruin (Stedelijk Gymnasium Nijmegen), Line Hut (SGC Comenius Leeuwarden), Max Hell (Het 4e Gymnasi-

um Amsterdam), Noor Sebregts (Theresialyceum), Puck de Beer (Carolius Clusius College) en Thessa Fennema (Stellingwerf College) zijn de lichting van 2019.

Ze zijn geselecteerd uit een grote reeks inzendingen door filosofie leerlingen (VO) uit heel Nederland. De vakjury, bestaande uit Anna Krans (Lemniscaat), Denker des Vaderlands Daan Roovers, Eveline Groot (Stichting Maand van de Filosofie), politicus Peter Kwint en Sake van der Wall

(VFVO), beoordeelde dit jaar zowel artikelen als pitches over het thema 'de gebrekkige mens – geluk of tragedie?'. In april editie van iFilosofie, het online tijdschrift van het ISVW, leest u de artikelen van de winnaars. Binnenkort verwachten we ook publicaties in Filosofie Magazine en lokale kranten.

Daarnaast hebben de Jonge Denkers hun filosofisch geluid laten horen op de Nacht van de Filosofie in Rotterdam, Tilburg, Den Haag en Leeuwarden. Ze voerden socratische gesprekken tijdens festival Denkstation en begeleiden deelnemers door een filosofische speurtocht op Agora.

Van links naar rechts: De Jonge Denkers Noor, Franka, Thessa, Faye, Puck, Line, Max

Jonge Denker Faye Driebergen over afgelopen jaar

Hallo Faye,

Als reactie op onze vorige mail, hierbij de definitieve locatie op de Avond van de Jonge Denkers op 27 november.

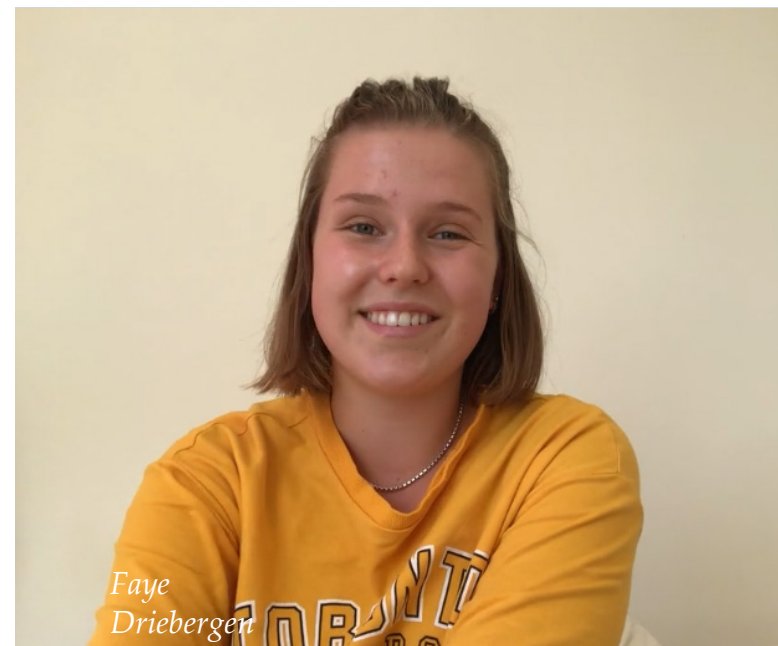
Dit is het begin van de mail die ik 16 november heb ontvangen. Na de hele mail gelezen te hebben, bleek ik uitgenodigd te zijn voor een avond te Amsterdam voor de Jonge Denkers des Vaderlands, maar ik miste iets. Aha, terwijl ik in spanning op de uitslag van de wedstrijd zat te wachten, was er op mijn andere emailadres gewoon al een mailtje gestuurd! Tot zover ben ik

Wij moeten spreken namens de jeugd en we hoeven dus ook niet alles te weten of sjieke poespas te praten, zolang we mensen aan het denken zetten.

dus kritisch, wat één van de criteria is voor een Jonge Denker des Vaderlands. De mail noemde dat ik een korte speech

moest geven over het essay dat ik had ingestuurd en dat ik ondervraagd zou worden door een jury. Vorig jaar had er op die avond nog een selectie plaatsgevonden. Daarom had ik mij voorbereid op een absoluut slagveld, de slimste kinderen van Nederland zouden daar immers staan en ik. De avond was aangebroken en natuurlijk moest ik als eerste speechen. Ik ramde mijn speech eruit en het publiek leek het zelfs te begrijpen, wat nogal uitzonderlijk is voor een filosofisch stuk. Na een beetje kletsen in de pauze, bleek dat ik al een Jonge Denker was! Al dat gestress voor niets (en tot zover weer mijn kritische houding), een indruk had ik hopelijk wel gemaakt.

Pas op die avond drong tot mij door dat de titel alles zei, de JONGE DENKER des Vaderlands. Niet de Slimste puber van Nederland dus. Toen begreep ik precies wat er van ons verlangd werd, goede kritische gedachten. Wij moeten spreken namens de jeugd en we hoeven dus ook niet alles te weten of sjieke poespas te praten, zolang we mensen aan het denken zetten.

Het eerste evenement dat ik bij mocht wonen was een kinderfilosofie festival, genaamd het Denkstation. Ik mocht een socratisch gesprek begeleiden samen met de andere Jonge Denkers, een lastige maar wel zeer belonende taak. Kinderen weten me altijd weer te verbazen met hun creatieve en goed doordachte ideeën. Ook mocht ik Stand-up Filosofie doen met de huidige Denker des Vaderlands Daan Rovers. Hier namen de kinderen de zaal helemaal over, precies zoals het hoort. De kinderen mochten ons filosofische vragen stellen. Hoewel ik meer vragen over televisie of striphelden had verwacht, leken de vra-

gen over het einde van de wereld de overhand te hebben. Gelukkig konden de zoontjes van Daan ook wat filosofie en hebben zij mij van sommige vragen gered.

De pret was niet alleen weggelegd voor kinderen, ook volwassenen hebben (hopelijk) naar mij geluisterd op de Nacht van de filosofie in Den Haag en Rotterdam. In een prachtige kerk mocht ik in Rotterdam over mijn essay vertellen. Gelukkig was het publiek enthousiast en probeerden ze het te begrijpen. Ook in Den Haag dacht het publiek geestdriftig mee en ontstond er een leuk gesprek in de zaal.

Toch vind ik het nog erg lastig om mij te plaatsen in de wereld van de filosofie. Ik mag dan wel deze titel hebben, maar ik ben niet anders dan de dag voordat ik die titel kreeg, toch? Dit is wat ik ervan begrepen heb. Het interesseert volwassen en kinderen niet hoe oud je bent, zolang je zelf erkent dat je er niet al te veel verstand van hebt. Een frisse visie op de filosofie en maatschappelijke vraagstukken wordt juist erg gewaardeerd en is ook nodig. Daarom ben ik toch blij dat ik mijn goede e-mail heb gecheckt!

Oproep nieuwe wedstrijd

De community van Jonge Denkers breidt zich alsmat uit. We roepen ook dit jaar docenten op hun leerlingen uit te dagen tot het schrijven van een filosofische column (700 tot 1400 woorden) over het thema:

Wat is waarheid waard?

‘Waarheid’ is een belangwekkend begrip in de geschiedenis van de filosofie. Wat is de waarheid tegenwoordig waard? Wat betekent het als relativisme haar intrede doet in maatschappelijke debatten? Komt de waarheid dan in het gedrang of is zij daarbij gebaat? En welke rol spelen de voortschrijdende technologische ontwikkelingen in de betekenis van en wisselwerking tussen waarheid en illusie?

*Leerlingen dienen hun filosofische column met pitch uiterlijk 31 oktober 2019 in te sturen naar:
info@dejongedenkers.org*

DE
JONG
DeNKERS

Uitgelicht:

De sluier van onwetendheid

Een bespreking van een lesontwerp over het gedachte-experiment van John Rawls

In deze nieuwe rubriek lichten wij voor u een les of lessenserie uit. Onder het kopje 'lesmateriaal' van de website van de VFVO vult zich langzamerhand een lessensbank aan filosofielessen. Om elkaar te inspireren en om te horen hoe deze les een collega beviel. Deze keer een les over de sluier van onwetendheid, het gedachte-experiment van John Rawls.

Toen ik deze les, die bedacht is door Jaron Schoone, in de database van de vfvo plaatste (vfvo.nl/lesmateriaal) kon ik een gniffel niet onderdrukken. De basis ervan is misleiding: je doet je leerlingen geloven dat je hun toetsen niet hebt nagekeken, en ze een willekeurig cijfer krijgen. Het allerbelangrijkste ingrediënt van de les is dan ook een docent die zijn gezicht goed in de plooi kan houden.

Doel van de les is om een uitleg en een illustratie te geven van het denkexperiment "De sluier van onwetendheid" van Rawls. Je voert de les uit na een belangrijke toets (hoe belangrijker de toets, hoe beter hij werkt, stelt Jaron). Als de leerlingen aan het begin van de les je vragen of je de

toets al hebt nagekeken, klaag je steen en been over al je nakijkwerk. Dan, vertel je je leerlingen, ga je over tot de oplossing: je pakt uit je tas of ergens uit het lokaal een pakje speelkaarten, je haalt de plaatjes behalve de aas eruit, deelt deze open aan de klas uit en noteert voor iedere leerling de door haar behaalde "score", in Magister. Hierna volgt nog een ronde waarin de leerlingen elkaar punten van hun score mogen weggeven, en dan een ronde waar ze moeten kiezen tussen een 6 en een gesloten kaart: die laatste ronde bootst de oorspronkelijke positie uit de "sluier" na. (Je weet nog niet wat je zult krijgen en zult dus voor de redelijke optie kiezen.)

Tot zover de theorie! Ik had een stapel toetsen nagekeken zonder de punten op de blaadjes te noteren. Ik had een pak speelkaarten in mijn tas. Ik had diep ademgehaald en mijn meest onverstoordbare gezicht opgezet. Deze les voerde

ik uit in een V4, die een groot deel van het schooljaar is overgenomen door mijn stagiair, en die mij dus niet zo goed kent als mijn andere klassen. Het is een matig presterende, gezellige, drukke klas, en ze wilden dolgraag hun cijfer weten.

Het eerste deel van de les ging dus uitstekend. Nu heb ik bij het uitdelen van de kaarten een variatie gemaakt op het ontwerp van Jaron. Ik heb namelijk de kaarten onder de 4 er uitgehaald. Het leek mij dat de leerlingen anders té snel zouden gaan protesteren, en dat ze niet zouden geloven dat ik het echt meende. Ik deelde dus de kaarten uit en noteerde ernstig de cijfers in mijn telefoon. De reacties van de leerlingen waren verdeeld. Er was een flinke groep die verbijsterd naar me keek, en die zei, nee, dit kan toch niet echt? Ga je onze proef niet nakijken? Waarop ik mijn hoofd schudde en zei, "sorry jongens, ik heb er echt geen tijd voor." Er was

ook een ruime minderheid die er niets van geloofde, en tegen de rest zei, “Nee, dat kan toch niet, dat doet ze nooit”. Maar toen ik alle cijfers had ingevoerd en nog een klein rondje liep door de klas, had de twijfel toch redelijk toegeslagen. Nu bleek alleen mijn verkeerde inschatting: doordat ik de ene, de tweeën en de drieën er uit had gehaald, lag het gemiddelde hartstikke hoog. Er waren veel te veel leerlingen met achten, negens en tienens. Toen ik vroeg wie er ontevreden was met zijn cijfer staken maar een paar leerlingen hun hand op: zij met de vieren en de vijven, én een paar Prinzipienreiter, die geen cijfer wilden hebben dat ze niet eerlijk hadden verdiend. Er volgde een best mooi gesprek over rechtvaardigheid, waarbij meerdere leerlingen besloten hun mooie cijfer te weigeren, omdat ze dit gewoon een belachelijke gang van zaken vonden. Een paar begonnen ook voorzichtig te dreigen met naar de rector gaan, wat ik als een compliment voor mijn acteerpresetaties beschouwde.

Hartverwarmend was de scène die volgde toen ik zei dat ze wel een deel van hun punten mochten afstaan. Het kostte wat overleg, maar uiteindelijk werden alle onvoldoendes

weggepoetst. Drie vriendinnen met een 8, een 8 en een 5 deelden al hun punten en kregen alle drie een 7. Een jongen die het vak toch liet vallen en een 9 had gaf al zijn punten boven de 5 weg.

“Ik wil deze 9 niet, ik wil het cijfer dat ik eerlijk verdiend heb.”

Na deze ronde waren bijna alle leerlingen best tevreden met hun cijfer. Daarmee was de opzet al mislukt. Bovendien waren ze zo tevreden, dat ze inzagen dat dit te mooi was om waar te zijn. En ik had al zoveel mijn lachen ingehouden dat ik ze toen heb verkapt dat het nep was, en dat ik eigenlijk hun toetsen gewoon traditioneel had nagekeken. Ik heb daarna nog wel de derde ronde met ze uitgevoerd, en het denkexperiment uitgelegd. Maar toen de spanning weg was dat dit werkelijk het cijfer was dat ze zouden krijgen, sloeg dat veel minder aan dan toen er althans de suggestie was dat het echt was.

Concluderend: het is een fantastische les die een strakke regie nodig heeft. Hij sluit goed

aan bij ethiek, leerlingen kunnen utilistische tegen deontologische argumenten afwegen. Het is zaak om super consequent te zijn en niets weg te geven, want als je de clou hebt verteld, zakt de aandacht van de leerlingen als een pudding in elkaar. Ik kan hem nu denk ik twee jaar niet gebruiken, wegens zittenblijvers en doorvertellen, maar ik ga hem zeker nog een keer uit de kast halen, alleen al voor de aanblik van de verbijstering van mijn leerlingen.

Ine Raangs

Kennis maken met: Chester Vacquier

In deze nieuwe rubriek van Spinoza maken we kennis met een filosofiedocent. We bijten de spits af met Chester Vacquier: de kersverse hoofdredacteur van Spinoza, nieuw bestuurslid van vfo, sinds vorig jaar coördinator van De Jonge Denkers én filosofiedocent aan de KSH in Hoofddorp.

Online beschrijf je jezelf als beeldend kunstenaar, docent, filosoof en religiewetenschapper. Die volgorde, is die bewust gekozen?

Ik denk dat het alfabetisch is. Ik teken en schilder al vanaf dat ik heel jong ben. Me daarin kunnen uiten is belangrijk voor me. Filosofie kwam later pas, het was bij mij geen vak op de middelbare school. Vanaf de vierde klas ben ik zelf filosofieboek- en gaan lezen, toen besloot ik Filosofie te gaan studeren. Religiewetenschappen deed ik eerst als minor, later heb ik de hele studie afgemaakt.

Levensbeschouwing, levensvragen, filosofische vragen, het komt wel overeen.

En nu geef je zowel het vak Levensbeschouwing als Filosofie?

Het boek is opgedeeld in drie onderdelen, Ik geef Levensbeschouwing aan mavo/havo/vwo. Filosofie geef ik als keuzevak aan de gymnasiasten, klas 1,2 en 3. En ik heb nu ook Filosofie in de bovenbouw weten te introduceren op mijn school, komend jaar voor het eerst 4vwo, en daarna ook 5 en 6 vwo.

Wauw, wat een belangrijk wapenfeit! Wat is er anders in jouw lessen Levensbeschouwing dan in je lessen Filosofie?

In de eerste instantie de thematiek. Bij Levensbeschouwing leg ik meer nadruk op religies en op maatschappelijke onderwerpen die schuren zoals racisme, abortus, seksualiteit. Bij Filosofie bespreek ik meer de filosofen.

Maar eerlijk gezegd geef ik ook veel filosofie in de lessen levensbeschouwing. Levensbeschouwing, levensvragen, filosofische vragen, het komt wel overeen.

Denk je dat filosofie ook antwoord kan bieden op levensvragen?

Ja, natuurlijk. Levensvragen zijn net als filosofische vragen, vragen waarop meerdere antwoorden mogelijk zijn, waar je een beargumenteerd antwoord op moet geven, het is geen exacte wetenschap. Dat is waarin het overeenkomt. Laat ik het zo zeggen: levensvragen zijn altijd filosofische vragen, maar filosofische vragen zijn niet altijd levensvragen.

Dus ook bij levensbeschouwing verwacht je van leerlingen dat ze een beargumenteerd antwoord geven? Wat als een leerling zegt: 'dit geloof ik gewoon, punt'?

Dan vind ik toch dat je de confrontatie op moet zoeken: een film laten zien, het

gesprek aangaan. Proberen om het kind andere perspectieven te laten zien en andere standpunten te laten begrijpen, zodat het ook leert de eigen standpunten bewuster in te nemen en te beargumenteren.

Ben je zelf religieus opgevoed?

Nee, totaal niet.

Hoe werkt dat? Hoe kan zo iemand een consistent wereldbeeld hebben?

Vanwaar dan je interesse in religie?

Ik had altijd al interesse in het onverklaarbare, dat is de nieuwsgierigheid van veel filosofen. Maar dat is ook waar religies over gaan. Dat maakt het interessant om ook eens naar religie te kijken. En het niet af te doen als iets onzinnigs.

Er zijn nogal wat stellig overtuigde atheïsten onder filosofen, ook in de vereniging heb je dat misschien gemerkt in discussies.

Ja, ik heb onder mijn vrienden ook veel overtuigd atheïsten. De discussies zijn soms fel. Ik zoek dan graag de nuance op door te zeggen: 'Wat beweegt miljarden mensen die naar

Mekka gaan, naar Jeruzalem gaan, om hun geloof te belijden?' Dat is niet allemaal onzin, het heeft een functie voor ze. Dat is dan meer een wetenschappelijke blik, van een afstandje.

Wat ik ook heel fascinerend vind: religies prediken vrede en saamhorigheid. En toch zijn er mensen die in de naam van diezelfde religies tot zoveel haat komen. Hoe werkt dat? Hoe kan zo iemand een consistent wereldbeeld hebben?

Er zijn mensen die zeggen dat ze dat ook niet hebben, of zelfs dat religie vooral tot geweld leidt.

Dat vind ik dan kort door de bocht.

Als iemand aan je zou vragen wat je eigen levensovertuiging is, als je moet invullen; ben je moslim, boeddhist, humanist..? Wat zou je voor antwoord geven?

Toch humanist denk ik. En deels agnost. Nog zoekende. Maar wel denkend dat de mens een belangrijk zwaartepunt heeft. De mens als vervuiler van de aarde, maar ook degene die een oplossing kan bieden.

Agnost in de zin van....

Dat ik überhaupt geen oordelen wil vellen daarover, en niet overtuigd atheïst wil zijn, zoals veel van mijn vrienden wel zijn. Ik wil het blijven onderzoeken.

Ah, een soort pyrronistische houding?

Ja, dat vind ik wel mooi ja.

Je bent nu docent, je bent lid geworden

van het bestuur van de vfvo, hoofdredacteur van Spinoza, beeldend kunstenaar. Wat wil je in de toekomst gaan ontwikkelen?

Ik wil me vooral verder ontwikkelen in de richting die ik heb gekozen, de rol van docent. Toen ik afstudeerde, toen dacht ik gespecialiseerd te zijn in Heidegger. Maar als je gaat lesgeven dan maakt het niet zoveel uit of je nu gespecialiseerd bent in Nietzsche, Wittgenstein of Heidegger. Je moet er voor de klas gewoon staan, om de kinderen iets te leren, op wat voor manier dan ook: een debat, een film, een presentatie. Dat was zo'n eye-opener voor mij, je moet totaal andere dingen gaan doen dan je op de universiteit geleerd hebt

Maar dat spreekt je wel aan, dat je opeens heel andere vaardigheden gebruikt.

Ja, gemakkelijk is het niet, dat moet wel even groeien. Zeker voor een filosoof die eraan gewend is om met het hoofd in de boeken te zitten, of rustig te zitten schrijven. Dat is wel heel anders dan een klas van 30 leerlingen. Dus dat was even wennen. Maar de balans vind ik mooi. Dit jaar ben ik ook mentor en dan zit je nog dichter op leerlingen en hun eigen worstelingen. Dat is een heel ander soort taak dan een stukje tekst schrijven voor een krant, wat ik ook heb gedaan.

En dan vind je het lesgeven en het begeleiden van leerlingen, meer belang hebben.

Ja, dat je echt direct iets kunt betekenen voor een ander, dat vind ik mooi.

De school is een soort mini samenleving. Op school leren kinderen niet alleen aardrijkskunde, wiskunde, natuurkunde, ze leren er ook met elkaar om te gaan, ondanks verschillen. En levensbeschouwing en filosofie helpen daarbij.

Om vredig samen te leven?

Ja, dat denk ik wel.

Agora 5 april 2019

Verslag van de jaarlijkse filosofiedag voor leerlingen

Leerlingverslag

Vrijdag 5 april was het zo ver, we gingen voor de tweede keer naar Agora. Met een groep klasgenoten van het Oostvaarders College Almere stapten we uit de trein op Amsterdam centraal. Na 20 minuten lopen waren we eindelijk gearriveerd op de Oudemanhuispoort. We wisten op basis van onze ervaringen van vorig jaar wel ongeveer wat we konden verwachten, maar dit jaar waren er een paar nieuwe onderdelen toegevoegd waaronder de Quest.

Eerst schreven we ons in voor verschillende lezingen waaronder die over ons examenonderwerp van volgend jaar. Een van de schrijvers van het nieuwe VWO-examenboek, Jelle van Baardewijk, was aanwezig om ons hier meer over te vertellen. Hij heeft ons op een leuke manier een beeld geschetst van het onderwerp en er was

veel tijd om hem verschillende vragen te stellen over het boek. Hij beantwoordde onze vragen vol enthousiasme. Wij hebben nu ook meer zin in het onderwerp volgend jaar.

Na deze lezing was het tijd voor de Quest. Dit bleek een soort speurtocht te zijn vol met filosofische vragen en uitdagingen. We begonnen met twee gedachte-experimenten die we moesten oplossen en argumentaties voor aanleveren waar we dan je punten voor konden behalen. Een van deze gedachte-experimenten hadden we tijdens de filosofieles al een keer behandeld: mag je iemands leven mag opofferen voor het grotere goed? Gelukkig zaten we op best wel op één lijn. Daarna was er nog een gedachte-experiment over kleuren en toen we daar klaar mee waren, waren er nog verschillende opdrachten die we moesten voltooien. We beseften dat

het een race tegen de klok zou worden en we renden snel naar buiten. Deze laatste vragen gingen filosofen en hun toepassing in het dagelijks leven. We hebben geprobeerd deze vragen zo goed mogelijk te beantwoorden in de tijd die we nog over hadden, maar erg positief over de juistheid waren we niet. We kwamen wat verslagen terug. We hadden veel ontmoetingen gehad met mede quest-deelnemers en iedereen was zo zeker geweest van zijn vragen. Wij daarentegen waren hopeloos onzeker. Bij de dagafsluiting werd eerst de nummer twee uitgeroepen, een ander groepje van het Oostvaarders College. We waren allemaal heel trots op hun maar verdrietig want de hoop was nu echt voor ons verkeken. En dan de nummer een, riep de mevrouw op het podium uit zijn.... SARA SOPHIE EN MARIAM!! We renden het podium op. We konden onze ogen en oren niet geloven. Wij, eerste? We kregen

een geweldige beker en de beste m&m's die we ooit hebben gegeten. Vol trots en blijdschap liepen we met onze neus in de lucht van het podium af, weg van de UvA. Toen we bij de uitgang stonden draaiden we ons nog een kort moment om, om dit voor altijd in ons geheugen te beitsen. "Tot volgend jaar Quest, het moment waar we onze overwinning gaan voortzetten!"

*Sophie Soldaat en Sara Huitema,
5VWO Oostvaarders College*

Leve de imperfectie!

10 uur in de morgen, de Oude Manhuispoort in het centrum van Amsterdam: de filosofieleerlingen druppelen langzaam het oude universiteitsgebouw binnen, vergezeld door hun docenten. Ze krijgen een bandje, inspecteren elkaar, eten een paaseitje en slenteren door naar de feestelijke opening. We beginnen, zoals elk jaar, met een aankondiging van het programma en twee parallelle lezingen over de examenonderwerpen. Dit jaar voor het laatst de altijd beminnelijke Tim de Mey, die er vanaf onze eerste Agora bij is geweest, en in een zaal verderop weet Leon de Bruin zijn leerlingen zo te boeien dat ze de tweede ronde missen.

Het idee achter Agora is dat leerlingen ervaren dat filosofie niet iets is dat alleen in schoolboeken staat: dat ze echte levende filosofen zien en horen, en met elkaar en de filosofen in gesprek kunnen gaan: dat ze op allerlei manieren aan het denken worden gezet. Wat was er te doen en te horen dit jaar? Veel, ik noem drie willekeurige mogelijkheden! Er waren workshops "Stralend falen", waar leerlingen onder de deskundige begeleiding van Martin leerden om hun ergste mislukkingen om te zetten in mooie anekdotes – de

allerbeste werd beloond met de Faalbokaal. Er was een wat technische lezing van Jaron Schoone over godsbewijzen, en Emanuel Rutten sprak over polyamorie (eerste vraag uit de toehoorders: en hoe zit het met je eigen relatie?). We sloten spetterend af met een mini-conferentie van de schrijver van het essay van de Maand van de Filosofie, Tim Franssen.

We waren dit jaar met 180 leerlingen hartstikke uitverkocht, we hopen volgend jaar weer iets soortgelijks neer te kunnen zetten. Wil je komen met je leerlingen, of wil je je leerlingen zelfstandig naar ons toesturen, houd onze website / onze facebookpagina / de site van de VFVO in de gaten; zodra we een datum en een thema hebben laten we het zo snel mogelijk weten. We gaan uit van een vrijdag begin van april.

NB: Ook als je wilt meedenken over de organisatie, of ideeën hebt voor een activiteit of lezing, horen we die heel graag. Je kunt ons bereiken op info@agorafilosofie.nl

Ine Raangs

Filmrecensie:

ethisch dilemma in The Reader

Wat zijn onze morele plichten naar onze medemens? Wat behoren we te doen, en waar behoren we ons van te onthouden? In *The Reader* (Stephen Daldry, 2008), de verfilming van de roman *Der Vorleser* van Bernhard Schlink, leren we Michael kennen, een schuchtere jongen van 15 jaar die in de jaren '50 in een relatie verwickeld raakt met de veel oudere Hanna (in de film Kate Winslet). Onderdeel van hun zomerse idylle is dat hij haar in bed romans voorleest.

Ze verliezen elkaar uit het oog en na zijn middelbare schooltijd gaat Michael gaan rechten studeren. Voor zijn studie richt hij zich op de Oorlogstribunalen die dan gevoerd worden. Tot zijn schrik zit Hanna in de beklaagdenbank en wordt ze aangeklaagd voor een afschuwelijke oorlogsmisdaad: het insluiten van 300 Joodse vrouwen in een kerk waarbij de kerk vervolgens in brand wordt gestoken. Alle ingesloten komen daarbij om. De inzet van de officier van justitie is aantonen dat Hanna hiervoor als hoofdzuster eindverantwoordelijk zijn geweest. Hanna weigert medewerking met het onderzoek.

Dan beseft Michael ineens dat hij kan aantonen dat Hanna helemaal geen hoofdzuster kan zijn geweest: zij is immers analfabeet. Niet voor niets las hij haar de romans voor. Als analfabeet kan je onmogelijk de rang van hoofdzuster bereiken. Ze zou dit de rechtbank direct duidelijk

kunnen maken. Maar ze doet het niet en riskeert nu een levenslange gevangenisstraf.

Het dilemma van Michael: moet hij naar voren stappen en dit feit aan het licht brengen? Of moet hij de morele autonomie van Hanna respecteren en haar haar zelfvernietigende 'fout' laten begaan? De ethische keuze van Michael zal levensgrote gevolgen hebben, voor haar maar ook voor hemzelf.

Vooraf interessant bij de bespreking van Kants deontologie.

Martin Struik

In waarheid leven in de klas

Over de Tsjechische filosoof Jan Patočka verscheen een lesbrief. Een inleiding op zijn filosofie.

Eén van de belangrijkste fenomenologen uit de 20e eeuw is de Tsjechische filosoof Jan Patočka (1907 – 1977). Nederlanders kennen hem hoofdzakelijk van zijn ontmoeting met de toenmalige Minister van Buitenlandse Zaken, Max van der Stoel. In maart 1977 spraken de diplomaat en de filosoof elkaar in de lobby van Hotel Intercontinental in het centrum van Praag. Patočka was een woordvoerder voor Charta '77, een pleidooi voor het erkennen van basale mensenrechten binnen de Tsjecho-Slowaakse dictatuur. De ontmoeting leidde tot Patočka's arrestatie. Van der Stoel moest zijn bezoek aan Tsjecho-Slowakije afbreken.

Als filosoof is Patočka een stuk minder bekend. Zijn werk, vóór 1989 grotendeels clandestien uitgegeven in Praag, is vrijwel geheel naar het Frans vertaald, gedeeltelijk in het Duits en slechts mondjesmaat in het Engels. Een Nederlandse vertaling

ontbreekt nog. Sinds enige maanden is er wel een digitale lesbrief over Patočka voor het VO beschikbaar. De lesbrief is door de filosoof Eddo Evink opgesteld ter gelegenheid van de Spinozalens prijs voor Patočka als 'dode denker'.

Wat heeft deze 'dode denker' ons vandaag nog te melden? Afgezien van de vele interessante en relevante ideeën (Patočka was een echte 'veelschrijver') – is juist zijn interpretatie van de filosofie als praktijk voor mij de belangrijkste aanleiding voor spannende, nieuwe perspectieven. In het kort:

Wat is of moet de positie van de filosoof in de polis zijn? Dit is een fundamentele vraag van de wijsbegeerte. Een populair antwoord komt van Hannah Arendt, die het politieke en het filosofische leven tegen elkaar uitspeelt. Volgens haar zijn politiek en filosofie slechts korte tijd

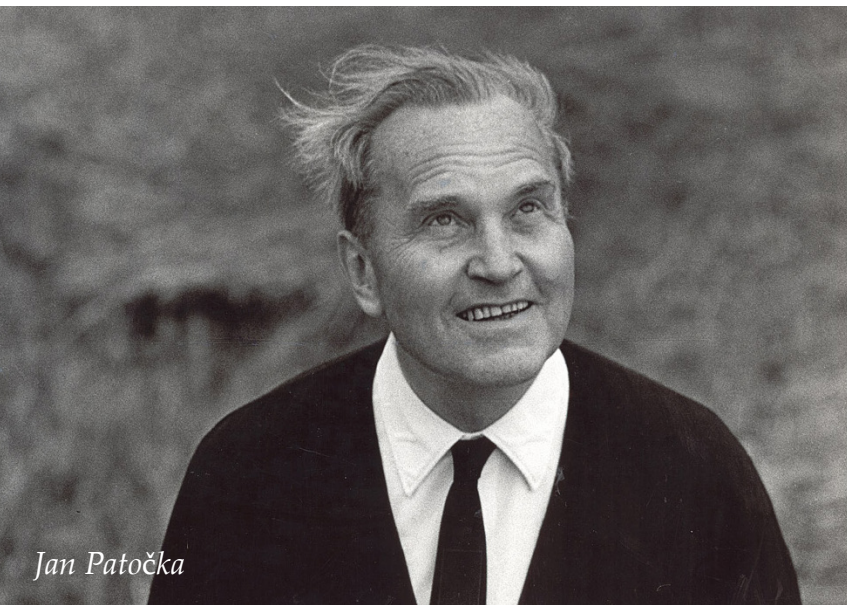
samengekomen in het leven van Socrates. Na diens terechtstelling zijn ze voorgoed uiteen gegaan, waarbij filosofen steeds nieuwe staatsvormen bedenken waarbinnen zij, afgezonderd van de politieke onrust, ongestoord en veilig kunnen contempleren.

Enkele jaren voordat Arendt deze hypothese uitwerkt in *Vita Activa* (1958) schrijft Patočka over dezelfde vraagstelling. In het essay *Negatief Platonisme* (1955) kristalliseert hij zijn ideeën tot een thema dat we een politieke fenomenologie zouden kunnen noemen. Inderdaad, in Socrates komen politiek en filosofie, handelen en denken, op sublieme wijze samen. Na zijn dood gaan ze echter niet hun eigen weg.

De bedrijvigheid van het publieke leven, de drang naar vrijheid, de lust te overtuigen in de vorm van een verbale strijd, met

Vrijheid is geen simpele sociaal-economische status, maar een worsteling. Ik vind het belangrijk scholieren ook met dit idee te confronteren.

andere woorden, de kern van de politiek zet zich na de ondergang van de polis voort in de filosofie. Patočka werkt deze optiek verder uit in *Plato en Europa* (1973) en *Ketterse Essays* over de filosofie van de geschiedenis (1975).

Jan Patočka

Wie filosofeert bedrijft dus per definitie politiek. Elke vraag wordt immers gesteld binnen een wereld die we delen met anderen, de zoektocht naar antwoorden heeft dus altijd consequenties. Bovendien is filosoferen ook een vorm van transcendentie, van bevrijding van het alledaagse, door te worstelen met

jezelf, anderen en de wereld (het begrip *polemos* van Herakleitos speelt een belangrijke rol in Patočka). Socrates is voor hem dan ook geen wijsgerige begrippenslijper, maar een avonturier die gewapend met *doxa* het onzekere onbekende te lijf gaat. Niet als individu, maar als lid van een gemeenschap. Ongedeelde vrijheid is geen echte vrijheid, dus op zijn reis neemt hij zijn metgezellen tegen wil en dank mee in zijn worsteling.

Filosofie is *polemos*, en dat is een gegeven dat vrijwel geen filosofiedocent kan ontkennen. Je worstelt met je leerlingen, zij worstelen met elkaar en met zichzelf. Zo breekt het besef door dat niets hoeft te zijn zoals het is en wij niet geketend zijn aan een simpele utilitaristische wereld. Wij zijn vrij, verantwoordelijk en betrokken bij onze eigen verwerkelijking als gemeenschapswezen.

Patočka is bijzonder omdat hij het klassieke ideaal van 'een leven in waarheid' probeert te realiseren in postmoderne tijden. (In zekere zin is Socrates voor hem de eerste postmodernist.) En dat lijkt mogelijk. De Tsjechische dissident Václav Havel volgde dit ideaal in al zijn maatschappijkritiek, literaire en politieke werk en bleef tot het einde van zijn leven

geïnspireerd door de ideeën van Patočka. Wie wil leven in waarheid en zijn vrijheid op verantwoordelijke wijze deelt met anderen moet soms offers brengen. Vrijheid is geen simpele sociaaleconomische status, maar een worsteling. Ik vind het belangrijk scholieren ook met dit idee te confronteren. Hoe welvarender de gemeenschap, hoe moeilijker het is de status quo kritisch te ondervragen. Wie meer wil zijn dan een DigID en tegen de keer in gaat zal moeten worstelen en comfort moeten opofferen.

In 1977 nam Patočka voor de laatste keer die vrijheid en verantwoordelijkheid toen hij instemde met de ontmoeting met Max van der Stoep, wetende dat dit zijn gezondheid en wellicht zijn leven zou kosten. Na tien dagen ononderbroken politieverhoor bezweek hij aan zijn chronische bronchitis. Korte tijd later stierf hij in het ziekenhuis aan een herseninfarct.

De lesbrieven over Patočka is te downloaden op:
http://www.spinozalens.nl/documenten/lesbrieven/2018_lesbrief_jan_patocka.pdf

Dennis de Gruijter

Boekrecensie:

66 boeken

Door Eva Pallandt

RP Bosch schreef eerder al 84 Namen, wat ook wel het eigentijdse antwoord op De Wereld van Sofie werd genoemd. In 66 Boeken (Uitgeverij IJzer, 2018) volgen we opnieuw Naomi Wijsman, die een filosofie cursus volgt bij docent Yorick Mocks, en verzeilt raakt in een vreemd en spannend avontuur. De boeken zijn echter ook prima los te lezen. Voor leerlingen die van lezen houden (het is best een dikke pil), of nog iets moeten hebben voor hun lijst Nederlands, of die hun filosofie willen bijspijkeren (veel van de besproken filosofen zijn verplichte kost voor filosofie-eindexamenkandidaten), is 66 Boeken zeker een aanrader!

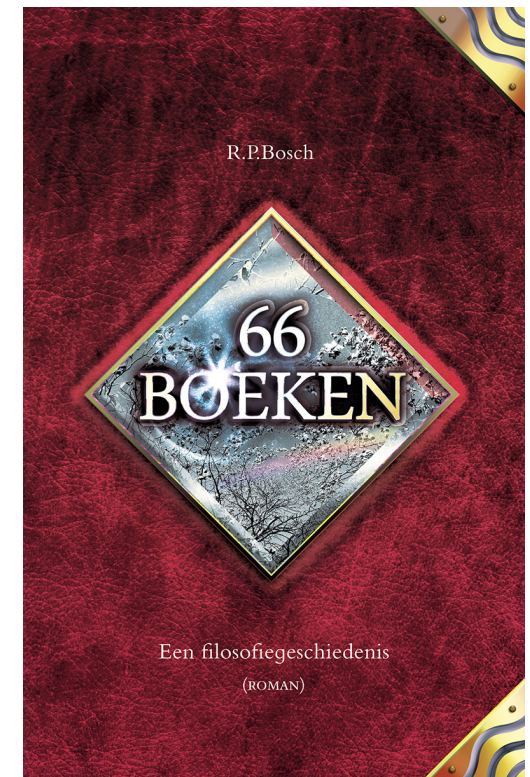
In 84 namen werden de kopstukken van de westerse filosofie afgewisseld met een spannend avontuur van Naomi die werkte in de aardewerkfabriek van Warchum, waar vreemde ongelukken gebeurden. Naomi worstelt als adoptiekind dat oorspronkelijk uit Haïti komt en nu in een Nederlands dorp woont met identiteitsvragen. En zoals elke puber heeft zij het aan de stok met haar ouders, maakt ruzie met haar zusje en snapt haar eigen emoties

soms niet. De 'oude filosofen' waar zij over leert tijdens haar eerste cursus blijken vaak mooi aan te sluiten bij haar persoonlijke zoektocht.

In 66 Boeken gaat Naomi stagelopen bij een medecursist en de eigenares van de laatste boekwinkel in Warchum, 'het Boekenzaaltje.' Hier komt een aantal vreemde klanten en met enkelen van hen en haar medecursisten komt ze uiteindelijk in een gevaarlijke situatie terecht. Naomi gaat op onderzoek uit nadat haar moeder is toegetreden tot een gesloten Christelijke beweging, de Chiavarigemeenschap Haarlem. De gebeurtenissen in het boekwinkeltje, de bezoeken aan haar moeder en de filosofielessen van Yorick Mocks worden afgewisseld. Ze blijken natuurlijk met elkaar verweven en dat zorgt ervoor dat je elke keer toch nóg een hoofdstukje verder leest dan je van plan was.

RP Bosch schakelt niet alleen onderhoudend en vermakelijk tussen filosofie en fictie, er wordt ook gespeeld met een mengelmoes van historische feiten, fan-

tastische theorieën, religieuze overtuigingen, bestaande en verzonnen plekken en namengrapjes. Waar ligt Warchum eigenlijk? Zijn elk van de 66 Boeken echt bestaande boeken? En is de filosofiedocent slechts toevallig een spottende Engelsman? Er valt in dit boek van alles te ontdekken.

Het Krijtje: Misha Beliën

In de rubriek 'Het krijtje' krijgt iedere Spinoza! Een docent de ruimte om te reflecteren op zijn of haar eigen lespraktijk. Vorige keer werd de rubriek geschreven door docent Remmelt Kielstra. Hij gaf het krijtje door aan Misha Beliën.

Vorig jaar stond ik, als kersverse docent, voor het eerst voor een H4 klas. Ik was ietwat zenuwachtig. Van collega's op andere scholen had ik enkele zorgwekkende verhalen gehoord over de motivatie en sfeer in deze jaarlaag. Hoe zou ik zo'n veelomvattende discipline als filosofie bij hen kunnen introduceren? Bij binnenkomst van deze nieuwe klas vielen de zenuwen direct weg. Terwijl ik hen een voor een de hand schudde bleken het stuk voor stuk mensen van vlees en bloed te zijn, met hun unieke eigenaardigheden, net als ik. Nu nog filosofie bij hen introduceren.

'Ik dacht dat we zelf zouden gaan nadenken bij filosofie, het lijkt wel geschiedenis.'

In mijn uitleg kwam naar voren wat kenmerkend is voor filosofische vragen. Vervolgens vroeg ik de leerlingen om een ervaring uit de vakantie op te halen die veel indruk op hen had gemaakt. Konden

zij hier een filosofische vraag bij formuleren? Het laatste restje vooroordeel over deze jaarlaag viel volledig weg toen we hun ervaringen en filosofische vragen klassikaal deelden.

Een leerling durfde te delen dat haar opa in het ziekenhuis was beland en vroeg zich af wat de betekenis is van de dood. Een ander had ervaren dat de klik met zijn beste vriend was verdwenen en vroeg zich af wat vriendschap inhoudt. Weer een ander, een kind van gescheiden ouders, was sinds lange tijd weer met zijn vader op vakantie geweest en vroeg zich af wat de waarde is van de ouder-kindrelatie.

Na afloop van de les was ik zeer tevreden over hoe, wat mij betreft, de kern van filosofie naar voren was gekomen. Filosofie gaat er voor mij om dat je naar aanleiding van levenservaring deze doordenkt en weer inbrengt in de praktijk van je leven. En dat gebeurde prachtig in deze zogenaamd 'moeilijke' H4 klas!

Hoe anders was de opmerking van een leerling uit dezelfde klas twee lessen later.

Misha Beliën

We hadden inmiddels uit het filosofiehandboek het e.e.a. aan theorie behandeld. Hij zei: 'Ik dacht dat we zelf zouden gaan nadenken bij filosofie, het lijkt wel geschiedenis.' Mijn neefje die in H5 filosofie-examen deed had ik voor de vakantie precies hetzelfde horen zeggen. En zelf dacht ik aan het eindtermen stampwerk dat ik met mijn V6 weer zal aangaan.

Wat zegt deze anekdote mij? Natuurlijk, enerzijds is voorkennis noodzakelijk voor de ideevorming van leerlingen, maar we stimuleren anderzijds de filosofische inborst van leerlingen te weinig. Filosofie als levenskunst waarin liefde voor wijsheid leidend is voert noch op universiteiten noch op scholen een boventoon. Jammer? Ja! Een interessante uitdaging? Ook dat!

Beste Baruch...

Mogen leerlingen bij jou in de les alles zeggen wat ze willen? Ook als ze daarbij een bepaalde groep uitsluiten of zelfs doodwensen? En hoe ga je om met leerlingen die filosofie als een zinloze onderneming zien, omdat hun geloof de enige waarheid is?

De kwestie

“In 3 vwo is filosofie een verplicht vak. Je bent bezig met een filosofisch gesprek met de leerlingen. Wanneer je probeert een leerling die altijd stijf de lippen op elkaar houdt te betrekken bij het gesprek door haar een vraag te stellen, zegt ze plots: ‘Voor mij is filosofie gewoon onzin, ik geloof in Allah, in wat er in de koran staat, en ik wil me gewoon houden aan de wetten van het geloof.’ Ik was blij dat de leerling deelnam aan het gesprek en stelde haar wat vragen naar aanleiding van wat ze zei, bijvoorbeeld: ‘Twijfel je wel eens over of iets volgens de wetten van je geloof mag, of is dat altijd duidelijk voor je?’ Ik probeerde een open houding naar haar toe te houden. Tot ze zei: ‘Ja, sorry, maar ik geloof gewoon dat alle homo’s enzo dood moeten en dat er dan het paradijs komt’” –
Een filosofiedocent

Het gesprek

“Wat deze casus lastig maakt, zijn volgens mij de volgende drie elementen: allereerst zou ik blij zijn dat een leerling die meestal stil is, nu meedoet. Dit wil je vasthouden en vaker zien. Ten tweede, zou ik geschrokken zijn door wat de leerling zegt. Namelijk dat filosofie onzin is en dat homo’s dood moeten. Ten derde, ben ik bang dat als ik, of medeleerlingen, heel geschrokken reageren op wat de leerling zegt, de leerlingen in de toekomst helemaal niet meer mee wil doen.

Wat je in deze situatie nooit moet doen is het geloof van deze leerling belachelijk maken. Ook is het onhandig om twijfel te zaaien over haar geloof. De beste tactiek is om haar geloof serieus te nemen. Nu zijn er echter twee verschillende uitspraken gedaan die ik in deze situatie zou willen bespreken. Namelijk dat filosofie onzin is, en dat homo’s dood moeten. In wat volgt zal ik beschrijven hoe ik zou reageren op beide uitspraken. Het is aan de docent zelf welk thema hij of zij als eerste oppakt en of hij of zij beide onderwerpen ter sprake brengt.

Op het thema van homoseksualiteit zou ik als volgt reageren: ‘Ik vind het heel moedig van je dat je in dit gesprek je geloof erbij betreft. Ik merk aan je dat je geloof heel belangrijk voor je is. Zou je mij iets kunnen vertellen; waar in de Koran of in de Hadith staat dat het Paradijs komt als homo’s dood zijn?’ Uit ervaring weet ik dat de meeste jonge moslims zeer weinig weten van wat er in de Koran staat. Overigens is er helemaal geen Soera die zegt dat je homo’s moet doden om in het Paradijs te komen. Homoseksualiteit wordt afgekeurd in de Koran, maar die specifieke zinsnede kom je nergens tegen. Wanneer de leerling je geen antwoord kan geven, dan kun je vervolgen met de vraag: ‘Aan wie zou je kunnen vragen wat de Koran zegt over homoseksualiteit? Zou je dat willen uitzoeken en ons volgende les hier iets over willen vertellen?’

Je kunt het daarbij laten, maar je kunt ook nog wat verdiepende vragen stellen: ‘Zoals je weet zijn er in Nederland veel mensen die homoseksueel zijn. Ook zijn er veel moslims in Nederland. De moslims in Nederland zijn volgens mij niet bezig om

homoseksuelen te doden. Zou jij eens willen nadenken over waarom dat zo is?'. Of je zou de volgende vraag kunnen stellen: 'Jij bent moslim. Maar stel nu dat ik Christen ben. Wij geloven allebei in Allah, in God. Maar ik geloof andere dingen dan jij. Hoe kunnen wij bepalen wie van ons gelijk heeft?'

Met de kwestie dat filosofie onzin is, die een stuk eenvoudiger is, zou ik als volgt omgaan: 'Ik vind het heel moedig van je dat je in dit gesprek je geloof erbij betreft. Ik merk aan je dat je geloof heel belangrijk voor je is. Maar wist jij dat er heel veel grote en bekende Islamitische filosofen zijn? Sterker nog: wij zouden bijna niets weten van Aristoteles zonder de Islamitische filosofen. Heb jij enig idee waar Islamitische filosofen over nadachten?' Ik neem aan dat het antwoord 'nee' zal zijn. Je kunt vervolgens misschien iets bespreken van Avicenna of Averroes, of de Kalam filosofen zoals Al-Ghazali."

Het gesprek is een geredigeerde versie van een reactie op de kwestie, die geplaatst werd op het Algemene Forum, dat te vinden is op www.vfvo.nl/forum.

Heeft u ook een kwestie? Stuur hem op naar spinoza@vfvo.nl of post hem zelf op het VFVO forum of in de Filosofiedocenten facebook-

Agenda

Organisatie	Evenement	Datum	Locatie	Link
VFVO	ALV VFVO	vrijdag 27 september 2019	Utrecht	www.vfvo.nl
Hélène Vlessing, Don Kwast en Kirsten Pols	Conferentie 'het goede leven'	zaterdag 25 januari 2020	Stedelijk Gymnasium, Utrecht	www.vfvo.nl

Advertentie HTF

Leden van het VFVO ontvangen 20 procent korting op een abonnement op Phronèsis, het Tijdschrift voor Toegepaste Filosofie. Phronèsis wordt uitgegeven door de Hogeschool voor Toegepaste Filosofie en verschijnt vier keer per jaar. In elk nummer wordt veel aandacht besteed aan de toepassingsmogelijkheden van filosofie.

